

هونری تکیای

گویای مهزن

● وههیی رسول

ئه کادیمیای هونره جوانه کان - بغداد -

عائلة الملك شارل الرابع - تفصیل / خیراتی شارل چوارم

له ئه راگۆن له خاکی جادوگهرو فالگهروه کاندای مئالیک له دایک بوو، دایک و باوکی ناویان نا «فرانسیسکو» له سه رپی و شوینی ئیسپانیه کان به ناوی دایک و باوکی به وه ناو نووس کرا، له 30 ئازاری سالی 1746 دا له نزیک شاری (سرسطه) وه هه ر له وئی دا فیری جوتیاری و، خویندن و نووسین و پهروه دهی ئایینی بوو، کاتی که له لادی بوو له سه ر تاشه به رده کان وینهی به هوی چله داری سووتاوه وه ئه کیشا به مه سه رنجی خه لکی دنی کهی به جوری پراکشیا هیشتا ته مه نی دوانزه سال بوو، که نه خشانندی په ردهی به رده م قوربانگهی که نیسه ی پی سپردرا.

پاش دوو سال فرمان به وای «ئه راگۆن» له ئه نجامی سه رنج پراکشانی ئه م په رده یه وه ناردیه شاری «سرسطه» بو خویندن له سه ر دهستی «لوزان مارتیتیر» بو ماوهی چوار سال، نازی «لوزان مارتیتیر» له وانه بوو له بیر بچینه وه ئه گه ر ماموستای گویا نه بوایه.

کاتیکیش که قوتابی بوو یه کم کاری هونری بو پڑیم
کرد ئه ویش به هوی دل گهرمی یه وه بوو بو ئاین، هر
به هوی ناکوکی ئابنی یه وه له تمه منی 17 سالیدا چوو
مه درید.

له وی وه کویه کی له نووسه ره کان باسی ئەکا [له
منالینکی خه مباره وه بوو به گهنجیکی له ش پته وه که به
چاوینکی نه ترسه وه سهیری جیهان بکاو به هره یه کی ناوازه
شه خسیه تیکی سه رنج پراگیشی بییت.
له وی ویستی بییت به قوتابی له ئەکادیمیای «سان

فرنانده» که باشترین په یمانگه ی هونری بوو له ئیسپانیای
ئه و کاته دا، ئه و ساله سه رکه وتنی به ده ست نه هینا، پاش
سی سال دو باره «گویا» پشکه شی کرده وه به هه مان
شوین، هه رچه نده ئه م جاره ش ناوی دهر نه چوو به لام
سوودی له م هه ولدانه ی وه رگرت چونکه په یه ونه ندی یه کی
باشی په یدا کرد له گه ل پیاوینکی زور گرنگدا که «فرنسیسکو
بایوسونیس» بوو که هونهرمه ندیکی به ناویانگی کوشکی شا
بوو.

گویا ده ستی کرده خویندنی هونهر له ستودیوی ئه م
هونهرمه نده دا، هر به هوی ئه میسه وه که وته ژیر چاودیری
یه کم هونهرمه ندی کوشک «مینجز» وه، ئه و سه رده مه
«گویا» زوربه ی کاتی خوئی به کوئی کردنی تابلوکانی ناو
کوشک ئه برده سه ر، هر له وی چاوی که وت به تابلوکانی
«بوش و برۆگل و تیتیان و فیرنووه ی» لای گویا هونهرمه ندی
ئیسپانی به ناویانگ «فلاسکیوز» نمونه یی بوو.

هه موو ره خنه گره هونهری یه کان له و پروایه دان که
«فلاسکیوزو گویا» به مه زنترین هونهرمه ندی ئیسپانیای
ده ژمیردرین، به لام ئه وه ی گویا جیا ئه کاته وه له و زوری و

هه مه چه شته یی به ره مه کانی تی هر له و ماوه یه دا توانی
شاره زایی له هونهری ئیتالیدا په یدا بکاو له پش بزکیه کی
هونهری له ئەکادیمیایه کی رۆما پله ی دوهمی به ده ست
به نیتی
دوای ئه مه گویا گه راپه وه ئیسپانی بو شاری سرقسطه که
بو یه کم جار ئه رکینکی میری تیا وه رگرت ئه ویش به نیتی بوو
له رازاندنه وه ی دیواره کانی که نیسه که ی شار، نزه که ی سی

سالی بهم ئیشسه وه برده سهر کاریکی جوان و مهزن بوو بهلام له لایهن سویای فهره نسی یه وه له کاتی داگیرکردنی ئیسپانیادا له ناو برا.

له ههمان کاتدا تابلو گه وره که ی «خیزانی پیروز» ی دروست کرد لهم تابلویه دا ئه وی «گویا» جیا ئه کاته وه له هونه رمه ندانی هاوچه رخی خوی ئه وه یه «گویا» مریه می وه کو ژنیکی ئاسایی خو به خت که رو دایکیکی خوشه ویست دروست کردوه.

له سالی 1773دا گویا بوو به هاوسهری (جوزفین بایو) خوشکی ماموستا که ی پیشوری «فرانسیسکوبایو» له شه قامیکی مه دریدا جیشین بوون، گویا لهم سهرده می گه نجییه دا زور سهرنجی ئافره تی را ئه کیشاو زوربه ی ئافره تانی کوشکی شا له ئاهه ننگه کانداهه زیان به هاوری به تی ده کرد، ئه مهش بوو به هوی ئه وه ی که ژنه که ی دلتیا نه بی له کرده وه کانی بهلام خوی له سهر ئه وه راهینا بوو که رهفتاری هونه رمه ندان ناشی بخهریته زیر هیچ جوړه پیوه ریکی ئاسایی وه.

• ژنه که ی گویا له ته مه نی 70 سالیدا مردو که لینیکی گه وره ی خسته ژیانی گویا وه، لهم ژنه ی له 20 منال ته نها کورنکی بو مایه وه به ناوی «جالییر» وه.

هر له سالی (1773)دا مینجری هونه رمه ندی کوشک داوای له گویا کرد که له کارگه ی فهرش وحه سیری شاهانه دا ئیش بکات، ئه و کاته له سهر فهرش وحه سیره کان وینه ی پهری داستانه ئه فسانه یی به کونه کانیا ن ئه کیشا له سهر شیوازی باوی فهره نسی له سهر ری وشوینی هونه ری «روینزه» به هیلی پیچاویچ دروست ئه کرا، بهلام گویا لهم شیوازه یاخی بوو رووی کرده دروست کردنی هه ندی دیمه نی ژیانی ئیسپانی ئه و کاته به شیوازیکی داهینه رانه ی دل رفین، ئه م کاره هونه ریا نه ی که له داهینانی خوی بوو پله و پایه یه کی هونه ری مه زنی به گویا به خشی.

له م ماوه یه دا گویا داخواری پیشکش کرد که بی

به وینه کیشی کوشک بهلام داواکه ی رهت کرایه وه.

بهلام ئه وه ی ئه م شکستی به ی له بیربرده وه ئه وه بوو که به ئه ندانی ئه کادیمیای شاهانه ی (سان فرناند) هه لبریز دراو دوا جار کرا به جیگری به ریوه به ری ئه کادیمی هه که، پاش سالیکی شارلی سی یه م مردو برا که ی که هاوری ی گویا بوو هاته سهر ته خت و گویای کرد به وینه کیشی کوشکی شا. زوربه ی هونه رمه نده ئیسپانی یه کان بایه خیان به بابه تی ئاینی ده دا بهلام مه زنی گویا له و راستی یه دایه که وینه کیشیکی ئاینی بوو، چیژو خوشی له وه دا به دی ئه هینا، که روو داوی رۆژانه وه کو خوی تومار بکات ده مو چاره کانی چون بیینیایه و تیگه یشتایه وه ها دروستی ئه کردن له وانیه له بهر ئه م هویه بووی که دانراوه به یه کم که سینک که شیوازی واقعی هینا وه ته کایه وه که له پاش قوتابخانه ی رومانسیهت له ئه و روپادا دامه زرا.

گویا دهستی کرد به وینه کیشانی ژیان و پیوانی کوشک، له وانیه ی سهرسام بوون به گویا (دیوک ئوسون و ژنه که ی) بوون که وینه ی خوی و خیزانه که ی کیشاو خانووه که ی لادی یانی بو رازاننده وه به چه ند تابلویه کی نایاب که تا ئیستاش له موزه خانه ی مه دریدا ماونه ته وه.

هر چهنده گویا چه ند پورتریتیکی دروست کرد بو خیزانی «ئوسون» که به ناو بانگترینیان «دیوک ئوسون و خیزانه که یه تی» بهلام ئه مه له ئیسه گرنگه کانی نه بوو، گویا ئه لیت: خو م به وینه کیشی پورتریت نه زانیوه هه تا سهره تای سه ده ی نوزده هه م واته له کاتیکیدا ته مه نی له (50) تی په ریوه، هر له م ماوه یه دا په یوه ندی په یدا کرد له گه ل ژنی (دیوک ئه لبیا) که ژنیکی جوان و ناسک بوو، زوو زوو سه ری له گویا ئه دا له ستودیوه که ی ئه میش چه ند تابلویه کی بو کیشا گرنگترینیان ئه و تابلویه بوو که به جلی به یانیانه وه یه دوو موستیه له په نجه یایه تی، له بهر پی شیا له سهر زه وی یه که وه ک نووسی نی سهر لم نووسراوه «ته نها گویا» ژنه که ش په نجه ی بو راکیشاوه.

نابوانگيكي فراوان بۇى. ھەررەكو توانى زال بېئىت بەسەر
ئەم جۆرە ھونەرەدا كە بە پېشەنگى ھەلكەندىن لەسەر
كانزاكان دا ئەنرېت كە ھەر دانەيەك لەو (80) دانەيە
بەنرخى يەك ئونس ئالتون فرۆشرا.

بابەتەكانى ئەم كۆمەلەيە پەيوەندى يەكى راستەوخوى
ھەبوو بە تاقي كۆمەلەيە ھەبەدا پېندا تېپەرى
بوو، لەم تابلۇيانە «كاتى ھۆش چاولىك ئەنى خېنەكان
دەر ئەكەون»، «بەچى ئەمرېت» لېرەدا گۆيا وىستورويەنى
گائتە بە پزېشكەكان بكات لە ئەنجامى ناھومېدى يەو كە
بېنى لىيان لەكاتى نەخۆشى يەكەيدا بۆيە ۋەكو گۆيى درېز
پزېشكەكانى دروست كۆمەلە تابلۇيە لە بازار
كېشرا ۋە لەبەر ئەوئەي گائتە كۆمەلە بۆ بە بۆيە ۋە نەرىتى
ئەوكتە.

لە سالى (1789) دا شارلى چوارەم ھاتە سەر تەخت،
گۆيا كۆمەلەيە تابلۇيە بۆ ئەم خېزانە دروست كرد، كە بە
نابوانگىرىنيان تابلۇيە خېزانى (شارلى چوارەم) لەم
تابلۇيەدا ۋەنە شارلى كېشاۋە بە پىاۋىكى نەرم و نىيان
بەدەم و چاۋىكى پەمەي يەو لە ھەمان كاتدا لە شىۋەي
پىاۋىكى گېل دا، شازنى دروست كۆمەلە بە روويەكى
فېل بازو مەكربازەو ۋە دەموچاۋى كۆرە گەورەكەي بە
دەموچاۋى (جودى) دلدارى دروست كۆمەلە.

لە سالى (1808) دا فەرەنسى يەكان ئىسپانىيان
داگېر كۆمەلەيە كۆشتار دەستى پى كرد «گۆيا» كۆمەلەيە دووئەمى
دروست كرد بەناۋ نىشانى «كارەساتەكانى جەنگە» لە ھەمان
سالدا كۆشتارىكى زۆر رووي دا لە نىوان شۆر شگېرەكانى
ئىسپانىيا لە شىكرى فەرەنسا كە بۆنە سەرچاۋەي دوو تابلۇ
مىژووي يەكەي گۆيا بە ناۋنىشانى (((2) مائىس 1808)) ۋە
(3 مائىس 1808) كە تا ئىستاش سەرنجى ھەزارەھا
بېنەران رائە كېشى، يەكەمىيان لە ۋەشەرە ئەدوئى كە لە
مەيدانى مەدرېدا رووي داۋ دووئەمىيان بەرچەستەي گوللە
باران كۆمەلەيە كە شۆر شگېرەكانە كە گۆيا لەم تابلۇيەدا

گۆيا ناسراۋە بەوئەي كە ھەز بە كېشانى ۋەنەي رووتى
ئافرەت ناكات بەلام دوو تابلۇيە ناۋداری «ماجاي رووت و
ماجا بە بەرگى تەنكەۋە» ۋە ھەيە ئەوكتە ئەم دوو تابلۇيە
شىكىكى ناپەسەند بوو بە لاي گەورە پىاۋانى كەنيسەۋە بەلام
ئەمرو لە ئامىزى مۆزە خانەي ئەلھرادوئان لەسەر پولى پۆستە
بە پىشى نامەۋە ئەم سەر ۋە سەرى جېھان ئەكات، ئەم
دوو تابلۇيە تەۋاۋ تىرىن كارى گۆيا يە لە رووي ھونەرىۋ
دەربېنەۋە، ئەلەن ۋەنە كېشانى ئەم تابلۇيە لە ئەنجامى
خۆشەۋىستى ئەلبا بوو، ۋا دەر ئەكەۋنى كە بە كۆتايى
ھاتنى پەيوەندى نىۋانىان بە ھۆي مردنى ئەلباۋە كۆتايى
ھات بە قۇناخى رۆمانسى گۆيا.

لە سالى 1795 دا گۆيا كرا بە بەرپۆبەرى ۋەنە كېشان
لە ئەكادىمىيا بەلام پاش دوو سال بە ھۆي تېكچوونى
تەندروستى يەو ۋازى ھىنا، ھەر پاش چوار سالىش كرا بە
ۋەنە كېشى يەكەمى كۆشك كە بەرزىرىن پلەيەكە
ھونەرەندى ئەو كاتەي ئىسپانىياي گەپشوتنى، گۆيا ئەم رېز
لېنانەي زۆر پى خۆش بوو.

گۆيا لە تروپىكى سەرگەۋىنى ھونەرى داۋو كە توۋشى
نەخۆشى يەكى كىسپىرى ترسناك بوو بە تەۋاۋى نەخۆشى
يەكەي نەزانرا، چەند مانگىك ئېفلىجى ناۋ جىگا بوو، كەپ
بوو كۆپىرىش ھەپەشەي لى ئەكرد پاش ئەوئەي كە چاك
بۆۋە، بە ھۆي كەپرى يەكەيەۋە لە خەلك دورە پەرىز بوو
چونكە تەۋاناي دواندى نەما بوو، مېشىكى توۋشى
بېروباۋەرى پەش و مۆتەكە بوو بوو ھۆشى ووربا بوو بەلام
پى ھىزو تەۋانا بوو نەي دەتەۋانى لەبەر دەم تابلۇكانىدا
بووئەستى.

بۆيە زۆر بەي كاتەكانى بە ئىشى گرافىك لەسەر مس
ئەبەدە سەر كە بەرھەمى ئەمەش كۆمەلە بە ناۋبانگەكەي
«كاپرىكوس» كە تىپا ئەندېشەي مىللى ھونەرىكى رەسەنى
تىبا بەكار ھىنابو، ئەمە يەكەم بركېشى كۆمەلەيە بوو لە
رەخسەي رامبارىۋ كۆمەلەيە تىۋانى دا، بۆۋە ھۆي

زور به وردی ئەو چرکەبەیی پیشان - داوێ که چه کداره
فەرهنسی یه کان گولله کانیان ئاراسته ی سنگی شوپرشگێره کان
ئەکن، که پره له ترسی تیکه له به سەر شوپرنه کردن، گویا
به هەر به کێ له م پروانه دهربرینیکی سایکولوزی واقعی
داونه تی که سروشتی هه لوسته که هیناویه ته کایه وه . هەر
ئەم تابلویه بوو که کارینکی گه وره و دیاری کرده سەر
هونه رمه ندانی وه کو: دیلاکروا و مانیت و پیکاسو که
تابلوکانی «کوشتارگه ی سیسو»، گولله باران کردنی
مه کسیمیلیان» و «گولله بارانکردن» دروست بکن .

گویا هەر له م ماوه ی داگیرکردنه ی فەرهنسیه کانداهست
به دروست کردنی تابلوکانی «زه به لاح (عملاق)» و «له
په یامی مه دریده وه» و چه نده های تر که بیان ته وتری تابلو
ره شه کان که ره مزبوون بو ژبانی ئەو قوناغه ی ئیسپانیا گویا
له سەر داخوازی جه نه رالنکی ئیسپانی چوو بو شاری
سرقسطه بو بینی ئەو ویران کاری و تهرمی مردوانه ی که له
ئه نجامی گه مارزدانی فەرهنسه دا پروی دابوو چه ند
تابلویه کی بو ئەم کاره ساته دروست کرد به لام به داخه وه به
نوکی نیزه ی سه ربازه فەرهنسی یه کان له ت و په ت کران .
هەر دوا ی په یدا بوونی شه ری پارته زانی دژی فەرهنسا
گویا پورتریتیکی بو سه روکی پارته زانه کانی ئیسپانیا کرد،
دوا ی سه رکه وتنی ئیسپانیه کان به سه روکایه تی دیوک (و
لنگتن)، گویا سی تابلوی مه زنی ده موو چاوی ئەم
سه رکرده یه ی دروست کرد .

له مایسی 1813 دا فرناندی هه وتم به پاشایی بو
مه درید گه رایه وه وه که وته گرتنی ئەوانه ی په یوه ندیان له گه ل
فەرهنسی یه کانداهه بوو . گویاش رای کردو په نای برده
هاورپی یه کی، پاش سی مانگه گه رایه وه مه دریدو پیشکه ش
کرا به پاشای نوی ئەویش پی ی گوت: -
[تو شاهه نی دوور خسته وه و بگره خراپتریشی . . شاهه نی
مردنی به لام هونه رمه ندیکی مه زنی بویه هه موو شتی که له بیر
خومان ئەبه یه وه].

گویا وه ک وینه کیشی به که می کۆشک مایه وه له سالی
1816 هه ندی ئیشی گرافیکی له سه ر زوران بازی گا
دروست کرد . . پاشان گویا له وینه کیشانی ده موچاوه
ئهرستو کراتیه کان بیزار بوو گه رایه وه بو وینه کیشانی
ده موچاوی چینه زه حمه ت کیشه که ی خوی تابلوکانی
(ئاسنگه ر) (ئاسنگه ری چه قوکان) و (ژنه ئاو - فره شه که ی
دروست کرد له م تابلویانه دا مژده هینه ری واقعیه ت و
(انطباعیه ی) سه ده ی نۆزده هه مه کاتی چوو ته شیلیه ش
هه ستا به نه خشانندی که نیسه که ی، پی باوهری گه یشتبووه
ئو راده یه ی که له باتی ده موو چاوی دوو فره شته ده موو
چاوی دوو ئافره تی سوزانی به ناویانگی ئەو کاته دروست
بکات .

گویا له گه ل ئەو دوو کۆمه له کاره هونه ریه یانه
(کاپریکۆس) و (کاره ساتی جه نگه) کۆمه له ی سی یه می ته واو
- کرد له ژیر ناوینیشانی (په نده میلی یه کان) که به راستی
مه زنی هونه ری گویای ده رخست .

له سالی 1819 گویا مالیکی گرت له ده ره وه ی مه درید
پی یان ته وت مالی (پساوه که ره که) لیره دا گویا دواپین
کاره کانی ئەنجام داو گه رایه وه ناو جه یانه ناخویه پر له
شه یتان و خێوو ترس و یادگار هه ئازار هینه ره کانی خوی، له وه
ئه چی گویا له م سآله دا تووشی نه خوشی یه کی به ئازار بوو
پی ئەمه ش له و وینه یه دا دهر ئەکه وئی که ده موچاوی خویه تی
له گه ل دکتۆر «اریتا» ئەمه به ناو بانگترین کاری هونه ری یه
که چاره ی بابه تیکی مرو فایه تی ئەکا .

گویا دیواری ماله که ی به زور له (تابلو ره شه کان) که له
سالانی 1820 - 1823 دا کردوونی رازاندو ته وه بابه ته کانی
ئه فسانه و ره خنه ی ره مزنی ئەو کاته ی ژبانی ئیسپانیا
ئه نوینیت، له هه مووی ترسناک تر تابلوی «زوجه ل
مناله که ی خوی ئەخوات» بریتی یه له وینه ی ئاده میزادینکی
ترسناک که به درنده یی وه یه کی له مناله کانی ئەخوات
ئه مه ش خوی له خۆیدا ئیسپانیه کان پیشان ئەدات

خهریکی په کتر خواردن بوون له وسه ده مه دا، ههروه ها تابلوکانی «مالی شینه کان و دوو پیاوه شه رکه ره که و تابلوی کوچ» که له جوزره بابه تانه نه دوتن.

دوای تیکچوونی باری رامیاری له نپهانییا (1823) گویا داوای له پژیم کرد که بینرنی بو فله رنسا له بهر خراپی باری ته ندروستی، گویا مال ه که ی (مالی پیاوه که ره که) ی به جی هینشت بو - جالیر - ی کوری به هه موو نو تابلو قه شنگ و ترسناک و گه ورانه وه و پرووی کرده فله رنسا چوو بو شاری (پوردن) له وی چاوی که وت به هاوړنی دپرسنه به ناویانگه که ی - مورتان - ی شاعیرو به سدران چوو بو پاریس و سن مانگ له وی مایه وه و پیشانگه ی دیلاکروا و گیریکوی تیا بینو و کاره کانیا نی به دل بو.

گویا جارنکی تر گه راپه وه بو مه درید بو نه وه ی ماوه ی له فله رنسا بو درنژ بکه نه وه ئیر بو دواچار مه دریدی به جی هینشت و مال ناوایی په کجاری لی کرد چونکه مهرگ ری ی نه دا جارنکی تر بگه رننه وه. که گه پشته وه فله رنسا ته ندروستی زور خراپ بوو بوو چاوی کز بوو به لام خوی نه نه دا به ده ست نا ئومیدپه وه ژماره به ک تابلوی دروست کرد له سر زوران بازی گاو چهند تابلوی که په کی له و تابلویانه پیره میزدنک بوو به سه رو پیشیکی سهی وه که به فله رنسا به دوو دارشعق نه رنشت ماندوتنی سالانی ژبانی باری شانی قورس کرد بوو له تاریکپه وه رووه نیشکیکی پروونساک نه رزی و، دهموچاوی ژیری و ناسکی و نرم و نیانی تیا به دی نه کرا.

گویا له سه ر نه م تابلویه نووسی بووی «هینشتا هه رفیر نه ب» نه م تابلویه خوی له خویدا وه لامیکی توندو تیژه بو نه و نوسه رانه ی که مانای نیشه کانی گویا نه شپونن له وانه (نه ندریه مارلو) و چنده های ترن وای بو نه چن که هونری گویا هونریکی گوشه گیری هه میسه یی به و له ره شبینی و نا ئومیدی نه دوی، به لام هونری گویا هه تا کوتایی دزی نه مه یه.

له 15 ی مایسی 1828 دا گویا تووشی (جلطه ی میشک) بوو بین هوش بر به و بین هوشپه وه گیانی سپارد به نامزنی و دوور له خاک و نیشتمبان و له ویش نیژرا. پاش زورتر له 7 سال له مردنی لاشه که ی به یی سه ر له گور دهره نرا و براپه وه بو گور ستانی - سان نسدرو - له نه نیشته هاوړنی شاهیره که په وه - مورتن - نیژرا په وه.

نه گپرنه وه گویا و توبه تی «ماموستاکان هه میسه باسی هیله کان نه کن و هه رگیز له (کته) نادوتن به لام نه و - هیلانه له کونن؟ من نه هیل و نه په رنگ نابینم له سروشتدا نه نیا سپهرو پروونکی نه بینم».

به م تپینی به که نه لی په رنگ بوونی نی به نه گه ر پروونکی نه بیت - گویا پیش زانیاری نوی که وتوره له باری کیمای تیشکه وه به په ک سه ده هه رچون به ده بان سال پیش که وتوره له زانستی بینن دا (البصريات).

په خنه گره جیهانی په کان نه لین: - میژوی هونر داماره له وه ی که - گویا - ی مه زن بخاته چوار چپه وی کام قوتابخانه ی هونری په وه هه ندی به کلاسیکی و پرومانتیکی وه نه ندیکی تر به واقعی و ئیتباهی دا نه نین هه ره و کوه هندیکیشان به ته عبیری و سوربالی دا نه نین.

قاسم حسین صالح

سه رچاوه کان: -

- 1 - المبدعون في تاريخ الفن الانساني (گویا)، افاق عربية 8 نيسان 1983.
 - 2 - قصة فن الحديث - ساره نیومایر - تعریب: رمسیس یونان.
 - 3 - افاق النقد التشکيلي - عباس الصراف.
 - 4 - الواقعية في الفن - سدنی فنکلشتین - مجاهد عبدالمنعم مجاهد - 1971.
- * جودی - سه ر هک وه زیرانی شارلی چوارم بووه.